

OSMANLILAR DÖNEMİNDE YETİMLERLE İLGİLİ FARKLI BİR UYGULAMA: KÜLHANBEYLİĞİ KURUMU

Prof. Dr. Nesimi YAZICI
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Osmanlılar döneminde yetim çocuklarla ilgili olarak, genelde kaynağını İslâm'dan ve Türk kültüründen alan, çok olumlu uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Fakat bu genel durumun istisnaları ve olumsuz gelişmeler de söz konusudur. Bu makalemizde biz, işte bu olumsuz gelişmelerden biri olan Külhanbeyliği meselesini değerlendirmeyi hedeflemekteyiz. Böylece geçmişimizin yalnızca güzelliklerden ibaret olmadığını, yer yer yanlış uygulamaların da bulunduğunu, Külhanbeyliğinin de bunlardan birini oluşturduğunu görmüş/göstermiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Yetim, Külhanbeyi, Hamam, Lâyhâr, Osmanlılar, İstanbul.

ABSTRACT

A Different Issue Regarding the Orphans in the Ottomans: Kulhanbeyli institution

In the Ottoman era, very positive practices were carried out as regards orphans, which were developed on the basis of Islam and Turkish culture. It should be taken into consideration, however, that this general positive situation was exploited and certain negative cases occurred as well. In this article we aim at studying one of these negative cases, namely Kulhanbeyli issue. Hence, we hope to objectively exhibit that the history is not full of beauties and certain negative applications also happened in the past and the Kulhanbeyli issue is an example of them.

Key words: Orphan, Kulhanbeyi, Hamam, Layhar, Ottomans, Istanbul.

Osmanlılar döneminde yetimlerle ilgili olarak, kaynağını İslâm'ın temel referanslarıyla Türk kültüründen alan bir anlayış geliştirilmiş ve bu anlayış farklı biçimlerde uygulama alanına intikal ettirilmiştir.¹ İslâm Hukuku'nun yetimler konusundaki hedeflerinin yaşanılır gerçekler tarzında ortaya konmasını, binlerce vakıf içerisinde yetimlerin durumlarını değerlendiren pek güzel örneklerle hayat verilmiş olmasını bu vesile ile hatırlayabiliriz. Bununla birlikte hiçbir toplumun veya milletin hayatı, bütünüyle iyilik ve güzelliklerden ibaret değildir. Osmanlıların da yetimler konusunda başarısız oldukları uygulamalar bulunmaktadır. Nitekim

¹ Konunun geniş çaplı bir değerlendirmesi için bkz. "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", AÜİFD'de yayınlanacak makalemiz.

devletin başkentinde varlıklarını XVII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar rahatlıkla takip edebildiğimiz *külhanbeyliği kurumu* ve bu kurumun en önemli unsuru *külhanbeyleri*, yetim erkek çocuklarla ilgili olarak görevin her zaman tam olarak da yerine getirilememiş bulunduğu kanıtıdır. Biz bu kısa çalışmamızda işte bu konuyu, en özlü biçimiyle de olsa değerlendirmeye çalışacak, bu arada bir şans eseri, hayatı bütün incelikleriyle kaydedilmiş bulunan bir külhanbeyini sizlere tanıtmaya gayret edeceğiz. Böylelikle hem hayatın yalnızca güzelliklerden ibaret olmadığı görülmüş ve gösterilmiş olacak, hem de günümüz insanının bu alandaki değerlendirmelerine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Bilindiği gibi külhanbeyleri, yetim ve kimsesiz olup, oluşturdukları bir organizasyon çerçevesinde, İstanbul'daki bazı hamamların külhanlarını mesken tutmuş çocuk ve gençlere verilen isimdir. Külhanbeylerinin kendilerine has giyimleri, davranış şekilleri ve konuşma biçimleri vardı. Onlar önemli oranda serseri ve istenmeyecek bir hayat sürerlerdi.

Külhanbeyleriyle ilgili derli toplu bilgi veren en önemli kaynağımız Ebüzziyâ Mehmed Tefvik (ö. 1913)'e aittir.² Ebüzziyâ Mehmed Tefvik, 1874-75'te Rodos Hapishânesi'nde sürgünde bulunduğu sırada, aynı yerde cezasını çekmekte olan son külhanbeylerinden Sami ile tanışmış, kendisine yakınlık göstererek, hem onun hikayesini ve hem de genel olarak külhanbeylerinin törelerini tespit etmiştir. Biz de burada vereceğimiz bilgileri başta ona ait Yeni Osmanlılar Tarihi³ olmak üzere, diğer bir kısım çalışmalardan derlemiş bulunuyoruz.⁴ Buna göre külhanbeyliği kurumunun ortaya çıkışı, XVII. yüzyıl sonlarıyla XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumla yakından ilişkilidir. Bu sıradaki İkinci Viyana Muhasarası (1683) ve bunu takip eden yenilgi, ülkede düzenin bozulmasına neden olmuş, Padişah ve Sadrazam'ın vakitlerinin çoğunu Edirne'de geçirmeleri dolayısıyla İstanbul'da asayiş kalmamış, ahlâkî bir çöküntü ortaya çıkmıştı. İşte bu ortamda, diğer küçük yetimler yanında, hiç değilse bir kısmı meşrû olmayan birleşmelerden doğan çocuklar, ya süt ninelere verilmiş ve bir süre uzaktan ilgilenildikten sonra tamamen kaderlerine terk edilmiş, ya da hemen doğumları sonrasında cami avlularına bırakılmışlardı. Kaynaktan çıkan suyun, şu veya bu istikamette ama mutlaka kendisine akacak bir yol bulması gibi, dönemin yetim ve kimsesiz çocukları da, İstanbul'da çok bol olan hamamların

---
² Ebüzziyâ Mehmed Tefvik için bkz. Ziyad Ebüzziyâ, "Ebüzziyâ Mehmed Tefvik", D İA., c. X, s. 374-378.

³ Ebüzziyâ Tefvik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Sad. Ziyad Ebüzziyâ, İstanbul: Kervan Kitapçılık, c. III, s. 196-231. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik'in hikâyesini anlattığı son külhanbeylerinden Sami'nin serüveni, yetim ve kimsesiz, şefkat yoksunu bir çocuğun hayatta başına nelerin gelebileceğini, onun duygu dünyasını öğrenebilmek açısından son derece dikkat çekicidir. Sami, kendisine kötülükler öğreten arkadaşını anarken onu şeytanla özdeşleştirmekte, belki de annesi olan bir hanımın okşaması karşısında duyulanmakta, ona kanı kaynamakta, hayatın sıkıntıları karşısında ise; "Ah anacığım, beni niçin doğurdun" diyebilmektedir. Makalemizin sonunda onun hikayesi büyük ölçüde yer alacaktır.

⁴ Reşad Ekrem Koçu, Hatice Sultan ile Ressam Melling (Tefrikalaşmış Hikâyeler), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2003, s. 145-179; Aynı Yazar, Patrona Halil, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2003, s. 89-110; Server Tanilli, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Kabadayılar ve Külhanbeyleri", Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, Der. François Georjeon-Paul Dumont, Çev. Maide Selen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 137-146; Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971, c. II, s. 339-340; Uğur Göktas, "Külhanbeyi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, c. V, s. 164-165.

külhanlarını kendilerine mesken edinmiş kişilerce buralarda korunmuş, zaman içerisinde bir ocak biçiminde teşkilatlanarak külhanbeyliği kurumunu ortaya çıkarmışlardır.

Külhanbeyliğine müracaat edebilmenin başlıca şartları yetim, hattâ kendisiyle ilgilenen akraba bile bulunmamak, yaşı 11'den küçük 15'ten büyük olmamaktır. Teşkilâta bir bakıma sınavla kabul edilen ve külhanbeyi olan yetimler 23-24 yaşına kadar burada kalabilirlerdi. *Destebaşı*, külhanbeyi olmak üzere getirilen veya kendisi gelen çocuğa öncelikle;

-“Burada verilen emre “hayır” demek yoktur, etini kesip şarabımıza kebab edip yesek boynunu bükeceksin, ağzını açmayacaksın!... Razi mısın?” diye sorardı. “Razıyım” cevabını alınca kendisine hırpanî bir kıyafetle iki torba verir ve; “*Utanmayacaksın, dolaşacağın bakkal dükkânlarında kovulmaktan sıkılmayacaksın, dayak yememeye çalışacaksın, arsızlıktan çekinmeyeceksin; vermezlerse bir daha iste, yine vermezlerse tekrar iste, sızlan, yalvar; bakkal dükkânına sinek gibi yapış, kopma; eğer bakkâl veya çırağı seni hırpalamaya kalkarlarsa şirretleş, dükkânın müşterilerine sokul, sürün; tiksindir, öğrenirlerse daha daha sürün sırnaş! Haydi uğrun açık olsun!..*” şeklinde çalışma yöntemini anlatarak, iki torba verir ve olabilen en kısa sürede pirinç, irmik, şeker ve yağ toplayarak doldurmasını isterdi. Akşam olduğunda *Külhancı Babanın* bu malzeme ile hazırladığı pilav ve helva payı, tahta bir çanağa ayrılmış ve su dağıtmak üzere ayakta beklemek mecburiyetinde olan aday müstesna, hep birlikte yerir, sonra külhanbeyleri üç parmakları arasında tuttıkları birer ekmeğin parçasını tuza banarlar ve aynı durumdaki *Külhancı Babanın* şu duasına yüksek sesle katılırlardı;

<i>Bu ocağın adı gerçek külhandır</i>	<i>Yersizlere yurtsuzlara mekândır</i>
<i>Nice erler yetişmiştir külhandan</i>	<i>Kim bilir kim bugün nerede pinhandır</i>
<i>Ana baba kucağını bilmeyen</i>	<i>Yavrucuklar bu külhanda minhandır</i>
<i>Âşık Lâyhâr pîrimiz üstadımız</i>	<i>Hak budur kim eşi gelmez sultandır</i>
<i>Aşk ile meşk kalenderlik râhıdır</i>	<i>Külhan böyle muhabbetli meydandır</i>
<i>Aramıza geldi bir can pâresi</i>	<i>Ol çerâğ-ı hüsnü gönül şamdandır</i>
<i>İşte üryân olmuş Lâyhâr aşkına</i>	<i>Bugün gonca yarın gül-i handandır</i>
<i>Hû çekelim Lâyhâr'ın aşkına hüuu</i>	<i>Yürekteki şülemiz ol nurdandır⁵</i>

Dua sonrasında tuza banılan ekmeğin yenilir, bir de *kardeşlik töreni* yapılırdı. Bu sırada aday, daha önce külhanbeyi olmuş kendinden üç dört yaş büyük bir çocuk/gençle birlikte külhanın ortasına getirilir, tamamen soyunmuş olan iki çocuktan birincisi solda, diğeri ise sağda durur, külhanın ağzının üstündeki rafta bir bohça içerisinde korunan ve “*Lâyhâr'ın Kefeni*” şeklinde isimlendirilen, iki yakalı, iki kollu tek bir gömleği birlikte giyerlerdi. Böylece bir gömlekte iki baş ve iki kol görünür, *Külhancı*, ocağın önünde diz çökerek yüksek sesle şu sözleri tekrarlar;

“*Ey Lâyhâr'ın evlâtları! Burası baba yurdudur. Burada senin benim yok-*

⁵ Külhanbeyliği kurumunun gülbangi şeklinde nitelenebilecek bu metni biz, R. E. Koçu'nun Hatice Sultan ile Ressam Melling adlı eserinden (s. 152-153) aldık. Yazarın Patrona Halil isimli eserinde (s. 97-98) az farklı kaydedilmiş olan gülbang metninin son beyti, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik tarafından külhanbeylerinden Sami'den şu şekilde nakledilmiştir (s. 212);

“*Pirimiz bizim koca Lâyhâr Hak budur kim eşi gelmez sultandır*
Hû çekelim Lâyhâr'ın ruhuna Hüuu Onun için bâ-yü gedâ yeksândır.

tur. Burada herkes kardeştir. Bir anadan doğanlar, bir babadan olanlar birbirlerini boğazlarlar. Lâyhâr'ın evlâtları birbirlerini bir vücut bilirler. Kardeşlerine birisi bir iğne batırsa, acısını kendi vücutlarında duyarlar. Bu kefene sağlığında girenler, ölünceye kadar birbirlerini ayrı görmezler. Bu, ikilikte birliktir. Bu senin sağ elindir. Sen de bunun sol elisin. Vücudunuz birdir. Başlarınız ikidir. Biriniz sağınızı, biriniz solunuzu görürsünüz. Ömrünüzün sonuna kadar birbirinizi görür, gözetirsiniz. Her gün kazancınızı buraya getirirsiniz. Burada bu senindir, bu benimdir yoktur. Az, çoğu artırır, çok hepimizi besler. Kazan birdir, hepinizi doyurur". Sonra Lâyhâr'ın ruhuna bir fâtiha okunur, önde Destebaşı ve Külhancı olduğu halde külhanbeyleri gömleğin içindekilere "Hoş geldin yeni kardeş" derler, o gece iki çocuk aynı gömleğin içinde yatar, uyurlardı. Sırası gelmişken külhanbeylerinin pîrleri mesâbesinde olan Lâyhâr'dan kısaca bahsedelim.

Lâyhâr aslında bir isim değil lâkaptır. Rivayete göre Lâyhâr, Gazneli Mahmud (998-1030) döneminde Gazne'de bir hamam külhanını mesken edinmiş, çul çaput içinde yarı çıplak, süflî hayat yaşayan ayyaş bir kişiydi. Meyhanelerde şarap fıçılarının dibinde biriken tortuyu yer/içerdi ve Farsça *lây* ve *hâr*'dan oluşan ismi de bu anlamdaydı. Bu haliyle Lâyhâr devamlı olarak sarhoştur. Onun hikâyesi Divan şairi Nâbî (ö. 1712)'nin de bir mesnevîsine konu oluşturmuştu.⁶ Buna göre Gazneli Mahmud'un Senâî Bey isminde, görüşlerine pek değer verdiği, bilgili bir danışmanı vardı. Günlerden bir gün evinden saraya gitmekte olan Senâî Bey, Lâyhâr'ın bulunduğu hamam külhanının önünden geçtiği sırada, katırının ayağı sanki batağa düşmüş gibi, diz kapaklarına kadar çamura batmıştı. İşte bu sırada Lâyhâr Külhancı'ya;

-“Lâyımı doldur baba! Bir dolu da Senâî Bey'in aşkına içeyim” demişti. Külhancı, Senâî Bey'in adını anmaması konusunda uyardıysa da, o arzusunu tekrarlamış, hem de sesini yükselttiğinden, kendisini duyan Senâî Bey de hamamın külhanına girerek onu görmüş, derhal Lâyhâr'ın tesir alanına dahil olmuştur. Yine menkabeye göre Senâî Bey, Lâyhâr'ı şeyh edinmiş, Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerine yönelmesi de bu vasıtayla olmuştur. İşte onun gibi hamamların külhanlarını mesken edinmiş olan İstanbul'daki külhanbeyleri de, kendi organizasyonları için bu Lâyhâr'ı pîr edinmişlerdi. Külhanın demirbaş eşyası arasında bulunan üç kollu demir şamdana, ona olan saygı ve bağlılıklarının göstergelerinden biri olmak üzere “Lâyhâr'ın Gözü”, “Lâyhâr'ın Kalp Gözü” ve “Lâyhâr'ın Kalbi” gibi isimler vermişler, horoza da Lâyhâr'ın timsali diye saygı göstermiş, külhanlarının bahçesinde birer horoz beslemişlerdi ki, bu aynı zamanda kendilerine sabahları kalkma zamanını hatırlatmaktaydı.

İstanbul hamamları içerisinde Gedikpaşa Hamamı'nın özel bir yeri vardı.⁷

⁶ 101 beyitlik bu mesnevî “Makâle Der-şân-ı Hakîm Senâyî Kaddesallahü Sırrahü'l-Azîz” başlığıyla Nâbî'nin Divanı'nda yer almaktadır. Bkz. Ali Fuat Bilkan, Nâbî Divânı I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 434-443. Bu vesileyle Nâbî Divânı'nda bu şiiri bizim için arayıp bulan Fakültemiz Türk-İslâm Edebiyatı Araştırma Görevlisi Abdülmecit İslamoğlu'na teşekkür ederiz.

⁷ Enis Karakaya, “Gedik Paşa Hamamı”, DİA., c. XIII, s. 547-548; Gedik Paşa Hamamı'nın erkek ve kadınlar kısmının “hazne ve külhanı hamamın arka cephesinde enlemesine büyük, dikdörtgen planlı bir mekân halindedir”. Osmanlı hamamlarının tarihi, mimarîsi durumu ve kültürümüzdeki yeri için bkz. Semavi Eyice, “Hamam (I. Tarih ve Mimari)”, DİA., c. XV, s. 414-430; Mustafa Uzun-Nurettin Albayrak, “Hamam (II. Kültür ve Edebiyat)”, DİA., c. XV, s. 430-433.

Fetih'ten sonra inşa edilen (879/1474-1475) ilk hamam olan Gedikpaşa Hamamı'nın külhanı, evsizlerin barınmaları açısından oldukça müsait bir tarzda yaptırılmıştı. Zaman içerisinde yersiz yurtsuz yetimler hamam külhanlarında kalmaya başladıklarında, Gedikpaşa Hamamı'nın külhanı en fazla sayıda külhanbeyini barındırmış, bu konumuyla da diğerlerinden önde kabul edilmiştir. Nitekim herhangi bir kavga veya anlaşmazlığın bitirilmesinde, Gedikpaşa Hamamı'nın destebaşısının sözü, itirazsız kabul edilmek durumundaydı. Sıralamada Gedikpaşa'dan sonra; Mahmud Paşa, Bayezid, İbrahim Paşa, Ayasofya, Çinili ve Haseki hamamlarının külhanları gelirdi.

Külhanbeylerinin belirli bir düzenleri vardı. Onarlı gruplar oluşturdular ve her on külhanbeyinin başında bir *Destebaşı* bulunur, bir külhanda birden fazla deste varsa, bir de *Koca Destebaşı* bulunurdu. Külhanbeyleri gibi bir yaş sınırına tabi olmayan destebaşaların bir, koca destebaşının iki postekisi olurdu. Külhan kültürünün devamını, yönetici konumundaki bu kişiler sağlardı. Külhanda bir de *baba* diye isimlendirilen *Külhancı* bulunurdu ki, esas olarak hamamın ocağıyla ilgilenen bu kişiler, Gayrimüslim özellikle de Ermeni olabilirlerdi.

Külhanbeylerinin hayatını iki kısımda ele almak mümkündür. Birincisi külhanda buldukları zamanı, yani daha ziyade gecelerini nasıl geçirdikleridir. Külhanbeyleri akşama doğru topladıkları yiyeceklerle külhана dönerler, yemeği hazırlarlar, en son külhanbeyi de geldiğinde, elinde yakılmaya hazır çubuğuyla bekleyen Külhancı tarafından kapı kapatılır ve ancak o zaman yemek yenirdi. Külhancı yemeğe ancak yeni bir katılım olduğunda iştirak eder, diğer zamanlarda hamamın sair görevlileriyle birlikte sofraya otururdu. Yemek sonrasında külhanbeyleri kendi aralarında çeşitli oyun ve eğlencelerle vakit geçirir, uyku zamanı geldiğinde de kül üzerinde yatarlardı.⁸ Sabahları kutsiyet atfettikleri horoz sesiyle uyanan külhanbeyleri, kışları Külhancı Baba'nın hazırladığı saleplerini içer ve hemen yola koyulurlardı. Hastalanan ve bu durumu uzun süren Külhanbeyi, Külhancı Baba'nın odasında yatırılırdı.

Külhanbeylerinin dışarıdaki günlük hayatlarında uymaları gereken bazı kurallar vardı. Öncelikle küçük yaştakiler daima çift olarak gezmek durumundaydılar. Yahudilere saldırmaları yasaktı, küçük çocukları ve güçsüz kadınları savunmaları, seyyar satıcılardan bir şey istememeleri gerekirdi. Mola veren hamalların yüklerini sırtlanmalarına yardım etmeliydiler. Zenginlere, bilhassa da tulumbacı, kasap ve kömür satıcılarına ise sataşırlardı. Külhanbeyleri bir mesleğe yönelmez, geçimlerini dilenmek ve küçük miktarlarda hırsızlıklarla temin ederlerdi. İsterler, ısrar ederler, sınaşırlar, sataşırlar ve bir şekilde yiyeceklerini çıkarırlardı. Kış aylarında İstanbul sokaklarının çamurları, yaşları 17-20 arasında bulunan kül-

⁸ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in bizzat külhanbeyi Sami'den aktardığı bilgiler (s. 224) yatış düzeni hakkında ve dolayısıyla külhanbeylerinin hayatlarının düzeyi hakkında dikkat çekici detaylar içermektedir; "Gece yarısına yakın yuvalar eşilir, yan yana, iki keçeli (iki sıralı) ve herkesin ayakları ortaya başları duvara gelecek surette, yatılır. Ortada, bu iki safın uzunluğunca devam eden açıklığa, külhancı, yarım saatte bir korlanmış ateş döker. Onun çıkardığı hararet yorganlık eder. Küçükler umumiyetle çıplak ve çift olarak adeta küle gömülür ve üzerlerine kilim, kebe, çuval gibi şeyler örterler". R. E. Koçu (Hatice Sultan..., s. 155) bu yatış düzenine külhanbeyliği argosunda "taban ateş" adı verildiği belirtir. Yine onun ifadesine göre XVIII. yüzyıl sonlarında küle yatma yerine külhanbeyleri, külhancının odası yanına yapılan büyük oda/koğuşta hasır ve çuvalar üzerinde yatmışlardır.

hanbeyleri tarafından süpürülerek yol ortalarında öbekler haline getirilir, bu hizmetlerine karşılık onlar gelip geçenlerden “*helva parası*” adı altında bahşiş isterlerdi. Durumu bilenler, daha onlara yaklaşmadan bahşişlerini hazırlarlar, aksi halde kendi argolarında “*kaftan giydirmek*” olarak ifadesini bulan durum ortaya çıkar, Destebaşı'nın işaretleriyle külhanbeyleri, çamuru süpürgelerle geçenlerin üstlerine atarlardı. Bu sebepten kendilerine ait argoda *çamur*, *ziyafet* anlamında kullanılırdı.

Görüldüğü gibi bir yönleriyle insanlarımızın maddî ve manevî açıdan temizlenmelerine hizmet eden İstanbul hamamları, diğer yönleriyle de yaklaşık 150 senelik bir sürede, külhanbeyleri adı altında organize olmuş bulunan, toplumuzun yetim çocuklarına, hiç de uygun olmayan şartlarda barınak oluşturmuşlardı. Bu kadar uzun bir süre bu problem hiç fark edilmemiş miydi? İnsanlarımız bu durumdan huzursuz olmamış, dönemin her seviyedeki yöneticileri kendi sorumluluklarını düşünememiş, bu bataklığı kurutmak yönünde bir çaba içerisine girmemişler miydi?

Veziriâzam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (ö. 1730)'nın Evren ve Arslan isimli iki külhanbeyini Tulumbacı Ocağı'na kaydettirmiş olduğunu, II. Mahmud'un da tebdil gezdiği bir sırada Gedikpaşa Hamamı külhanında, Dede Efendi'nin “*Çıhar attım şeş oynadım yine felek yendi beni*” şarkısını söylerken dinlediği Külhanbeyi Topkapılı Mehmed'i çok beğenerek Saray'da Müezzinân-ı Hâssa arasına geçirdiğini biliyoruz. Gerçekten de her ikisi de çok önemli konumlarda bulunmuş olan bu iki yönetici, sözünü ettiğimiz tasarruflarda bulunurken, acaba köklü bir çözümü akıllarına hiç getirmemişler miydi? Bunlar ve benzeri diğer sorulara, hiç değilse şu sırada, tatmin edici bir cevap verebilecek durumda değiliz. Bilinen, artık problemin büyüklüğü iyice fark edildiğinde, Abdülmecid (1839-1861) döneminin seraskerlerinden Hasan Rıza Paşa'nın 1262 Recebinin (25 Haziran-24 Temmuz 1846) bir Perşembe gecesi harekete geçerek, ani ve eş zamanlı bir baskınla, İstanbul hamamlarının külhanlarında barınan bütün külhanbeylerini (1000'e yakın),⁹ Sultanahmet Camii avlusunda toplattığıdır. Serasker, kendilerini aşağılamadan, içinde buldukları şartların sıkıntılarını ve olumsuzluklarını açıkça anlatmış, külhanbeyleri de kendi durumlarından hoşnut olmadıklarını, fakat yapabilecekleri fazla şeylerinin de bulunmadığını ifade etmişlerdir. Konuşmanın sonunda külhanbeylerinin 16 yaşından küçük olanları Gülhane'de orduya ayakkabı diken Kalavrahane'ye gönderilmiş, daha yukarı yaşlardakilerse, asker olarak kaydedilmişlerdi. İlerleyen zamanlarda aralarından üst rütbelere kadar ulaşanlar olmuştu.¹⁰

— — — —

⁹ Reşat Ekrem Koçu (Hatice Sultan..., s. 161-162) külhanbeyliğinin kaldırıldığı sırada hangi hamamda kaç külhanbeyi bulunduğunu göstermiş bulunmaktadır. Buna göre; Gedikpaşa Hamamı 40, Mahmutpaşa Hamamı 30, Aksaray Muratpaşa Hamamı 30, Ayasofya Hamamı 30, Tophane Kılıçalıpaşa Hamamı 30, Bayezit Hamamı 30, Bahçekapı Haseki Hamamı 30, Tahtakale Hamamı 20, Laleli Ağa Hamamı 20, Samatya Ağa Hamamı 20, Zeyrek Çinili Hamamı 20, diğer eli kadar hamamdan 500 olmak üzere toplam 800 külhanbeyi.

¹⁰ Külhanbeyliğinin bu müdahale ile birdenbire ve tamamen ortadan kalkmadığını düşünmemiz yerinde olacaktır. Nitekim Mekteb-i Sanayi'nin kuruluşuyla ilgili 11 Şaban 1279/1 Şubat 1863 tarihli Meclis-i Vâlâ tezkiresinde yatılı öğrenciler için kullanılan; “Eğer ki Üsküdar ve Boğaziçi taraflarında bulunan bazı kesân çocuklarını işbu mektebe veremeye heves ve rağbet edecekleri derkâr olduğu halde bu'd-i mesafe buna mani olacağına nazaran bu mektebin bir şübe-i leylisi olmak lâzime-i hâlden görünüp bundan başka Dersaadet'te birçok fukarâ çocukları geceleri külhan ve emsali mahallerde yatmakta ve gündüzleri tese'ül etmekte olduklarından...” ifadeleri, Külhan-

Külhanbeyleriyle ilgili olarak yukarıda verdiğimiz bilgilerin kaynağında, son temsilcilerinden biri olan Külhanbeyi Sami bulunmaktadır ki, onun kendi anlatıklarından Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey tarafından kaydedilerek eserinde yer almış olan hayat hikayesi, hem özelde onu ve hem de külhanbeylik kurumunu daha iyi anlamamıza imkân verecektir.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik, Külhanbeyi Sami'yi Rodos Hapishânesi'nde tanımıştır.¹¹ O şimşirden yapılmış, dilli ve altı delikli bir kaval olan çığırtamayı gayet güzel çalmakta, musîki usullerini de bilmektedir. Ağzına belirli bir şekilde yerleştirdiği teneke parçasıyla, kanarya ve ispinoz kuşlarının taklidini o kadar başarıyla yapmaktadır ki, dinleyenler gerçekten bu kuşların öttüğüne inanmaktadırlar. Sami kumarda kullanılan zarları da gayet büyük bir beceri ile yapabilmektedir. Yine o marifetli bir hokkabaz kadar başarılıdır, iskambil kağıtlarıyla türlü oyunlar göstermekte, Hacivat-Karagöz konuşmalarındaki inceliklere, bütünüyle ve hayret edilecek derecede hakimdir. İy ve tatlı bir çehre ile yaratılmış bulunmasına rağmen, yüzünde hiç eksilmeyen bir kırgınlık havası, bir hüznün perdesi görülmekte, gözlerindeki zekâ nuru ile yüzündeki ıstırap çizgileri ve düzgün parmaklarının ellerine verdiği ahenk, içinde bulunduğu durumla tezat oluşturmaktadır.

Sami müebbetlikler arasındadır. Suçu sürekli kalpazanlıktır. 1846'da Külhanbeyliği'ne son verilip, Külhanbeylerinin 16 yaşından küçük yaşta olanları Kalavrahâne'de, büyükleri ise Ordu'da görevlendirildiklerinde 21 yaşındadır ve Hassa Alayı'nın İkinci Taburu'nun Birinci Bölüğü'ne düşmüştür. O bölükte Nizâm-ı Cedid'den beri birçok defalar tezkere bırakarak göreve devam etmiş olan Baba Çavuş İbrahim Ağa'dan okuma yazma ve dört işlemi öğrenmiştir. Askerliği sırasında Kırım Savaşı'na katılmış, burada gösterdiği cesaret ve başarı dolayısıyla, bir madalya ile de ödüllendirilmiştir ki, hayatının kalan bölümlerinde yaptığı bütün uygunsuz işlere rağmen bu madalya ve beratını, canı gibi korumaktan asla vazgeçmemiştir.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey, Sami'nin hayat hikâyesini çok merak etmiş, kendisine anlattıklarını dikkatle not almış ve kitabında bunların bir kısmını nakletmiştir ki, biz de ondan yaptığımız alıntı ve özetleri burada vermekteyiz.

Sami yedi yaşına kadar Sultan Selim'de fakir bir kadının, iki odadan ibaret evinde yaşamış ve bu kadını süt ninesi olarak bilmıştır. Kadın da çocuğa evlâdı gibi bakmıştır. Sami'nin süt ninesinin yanındaki çocukluğundan hatırladıkları arasında, onun ailesiyle ilgili önemli bir ayrıntı dikkatimizi çekmektedir. Evlerine pek seyrek olarak, gayet güzel, uzunca boylu, genç bir kadın gelmekte, her defasında da büyük bir bohça, bir çamaşır sepeti dolusu yemiş ve şeker getirmektedir. Bu genç kadın Sami ile de yakından ilgilenmekte, onu öpüp okşamak-

→ →

beyliğinin ortadan kaldırılmasından sonra da, İstanbul hamamlarının külhanlarında, kimsesiz veya yersiz yurtsuzların bir ölçüde de olsa barınmış, bunların geçimlerini dilenerek sağlamış olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Mamafih bu konu hâlâ yeterince araştırılmamış bulunmaktadır. Adnan Giz, "Belgelerle Sanayi Tarihi İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl 3, S. 35 (İstanbul 15 Ocak 1969), s. 21; Ayr. bkz. Rifat Önsoy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 120.

¹¹ Külhanbeyi Sami'nin hikayesi Ebüzziyâ Tefvik'in eserinden nakledilecek, tek kaynağımız olduğu için de metnin tamamı tınak içine alınmadan verilecektir. tabiatıyla gerekli bağlantılar ve bazı kısaltmalarla sadeleştirmeler tarafımızdan eklenecektir.

tadır. Bu durum küçük çocuğun çok hoşuna gitmekte ve getirilen yemişlerle şekerleri yemeye can attığı halde, kadının öpüp okşamasını daha lezzetli bularak tercih etmekte, o gidinceye kadar asla yanından ayrılmamaktadır. Sami'nin bu genç hanımla ilgili hatırladıkları arasında, bir defasında kadının küçük Sami'yi bağına basıp ağlamış olduğu, kendisinin de bu durumdan pek ziyade müteessir olduğu da bulunmaktadır. Külhanbeyi Sami'nin hayatının bu devresi ve süt nine- siyle ilgili hatırında kalan son kıvrıntılar şunlardır:

-“O zaman beş yaşında idim ve ondan sonra süt ninemin ölümüne kadar o güzel kadını bir daha göremedim. Yalnız bir bayramda idi, yine büyük bir sepetle yemiş ve şeker geldi. İçinden bir bohçaya sarılmış bayramlık esvap ile ayakta çıkıyordu. Süt ninemle sepeti getiren kadın gizli gizli konuşular. Bu kadın, ne o kadın kadar taze, ne de süt ninem gibi yaşlı idi. Beni o da kucağına alıp öptü. Onun da gözlerinden yaş geldi. Bundan sonra hesabıma göre ben iki bayram eski esvaplarımla kaldığımı biliyorum. Süt ninem de bir hafta kadar süren bir hastalıktan sonra öldü. O sırada yedi yaşındaydım ve benim bakımımı, evinde terlik yapan Derviş Ali ismindeki bir fakir komşumuz üstlenmişti. Onun evinde kadın filân yoktu. Ben süt ninemin annem olmadığını işte bu Derviş Ali söylemişti. Babamın Terlikçi Mehmed Ağa¹² isminde biri olup ben daha kundakta iken ölmüş olduğunu ise, annem sandığım süt ninemden öğrenmiştim. Ah keşke bu hakikatleri öğrenmemiş olsaydım. Zira bedbahtlığım o günlerden sonra başladı. Artık sürekli gerçek anne ve babamın kim olduğunu düşünüyordum. Beni getirip kendisine bıraktıkları zaman süt ninemin bir yaşında bir kızı varmış ve bana gerçekten süt vermiş. Ancak ismini öğrenebildiğim babam ise, benim o eve getirilmemden önce vefat etmiş. Bu bilgilerle birlikte yaşımı da Derviş Ali'den öğrenmiştim”.

Sami'ye göre Derviş Ali, o kadar iyi bir adamdır ki, dünyada ondan ziyade temiz kalpli, güzel huylu bir adam bulunamayacağını sanmaktadır. Onun evi bir çatı altında, bir oda ile geniş ve uzun bir avludan ibarettir. Avlunun sonunda ufak kemerli bir ocağı, epeyce büyücek bir de bahçesi vardır. Sabahları kuyudan su çekip, fıçıyı doldurmakta, akşam üzeri de yetiştirdiği sebzelerle çatının boyunca uzanmış olan çardağın altındaki çiçek saksılarını sulamaktadır. Her gün yenilen iki öğünlük yemeği, ikindiden sonra işini bıraktığında pişirmektedir. Diktiği terlikler on çift olduğunda zembile yüklenir ve Sami'yi de yanına alarak çarşıda bir kavaf dükkanına götürüp, satmaktadır. Dokuz yaşına geldiğimde bu işi Sami yalnız görmeye başlar. Artık haftada iki defa çarşıya gitmektedir. Sami çarşıya daha ikinci gidişinde, kendisiyle aynı kaderi paylaşmakta olan ve ondan üç yaş büyük olan bir arkadaş edinmiştir. Onun ustası dayısıdır ve terlikleri Yavuz Selim'deki evinde dikmektedir. Sami'nin bu tanışmayla ilgili değerlendirmesi şöyledir; “İşte benim felâketim bu çocukla başlayan arkadaşlığımdır. Bu melun Rıza benim şeytanım oldu. Beni her fenalığa o alıştırdı”. Bundan sonraki gelişmeleri Sami özetlemektedir:

Bir Cuma günü eve gelerek beni Yenibahçe Çayırı'na pehlivan güreşi seyir etmeye götürmek üzere Derviş Ali'den izin aldı. Bu benim bir eğlence yerine ilk gidişimdi. Orada Rıza'nın çok sayıda arkadaşı vardı. Derviş Ali bana 60 para (bir

¹²-Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey Sami'nin babasının mesleğini önce terlikçi, daha sonra da tespihçi olarak kaydetmişse de, bu ayrıntı bizim için önemli değildir.

buçuk kuruş) harçlık vermişti. Rıza'da da bir iki kuruş vardı. Çocuklar kendi aralarında parasına zar atıyorlardı. Ben de onlara katıldım, günün sonunda yedi buçuk kuruş kazanmıştım. Böylece sabah evden çıkarken bir buçuk kuruş olan harçlığım eksilmemiş, dokuz kuruşa yükselmişti. Gelecek Cuma, Bayrampaşa Çayırı'nda buluşmak üzere sözleşerek ayrıldık.

Rıza'nın tembihi üzerine sekiz kuruşu sakladım, kalan bir kuruşu arttığını söyleyerek Derviş Ali'ye verdim, haftaya Bayrampaşa'ya gideceğimizi eklemeyi de unutmadım. Derviş Ali benim halimden çok memnun kaldı, bir kuruşu almadığı gibi, gelecek Cuma ayrıca harçlık vereceğini söyledi ve hakikaten 60 para daha vermeyi ihmal etmedi.

Bayrampaşa Çayırı pek kalabalıktı ve burada çok değişik eğlenceler vardı. Bizim manga ise önceden gelmiş ve kumara başlamıştı bile. Fakat bu hafta şansım yerinde değildi. Daha yarım saat geçmişti ki, elimdeki on buçuk kuruştan ancak elli para (1,25 kuruş) kalmıştı. Neyse ki daha sonra şansım döndü, bugün yirmi bir kuruş kazanmıştım, akşam eve dönerken 30 kuruşum vardı. Küçük Sami bu sıradaki duygularını aynen şu cümlelerle ifade ediyor; *"O kadar seviniyordum ki!... Düşününüz benim gibi yedi yaşına kadar fakir bir kadının elinde büyümüş, sonra sevabına bir dervişin evine kabul olunmuş kimsesiz bir çocuk, böyle şeytan gibi bir arkadaşının gösterdiği örneğin iyisini, kötüsünü nasıl ayırt edebilir?"*

Sami çok zeki ve kabiliyetli bir çocuktur. Terlik dikmeyi öğretmesini Derviş Ali'den defalarca istemiş, hattâ yalvarmışsa da, her defasında onun *"Daha vaktin var"* cevabıyla karşılaşmıştır. Bununla birlikte o, terlik dikişinin bütün inceliklerini dikkatlice takip etmiş, her şeyi eksiksiz olarak zihnine yerleştirmiştir. Nihayet Derviş Ali, bir komşu cenazesi dolayısıyla Eyüp Camii'ne gittiğinde, Sami beklediği fırsatın geldiğini düşünmüş, onunla gitmemek için başının ağrıdığı bahanesini uydurmuş, evden çıkar çıkmaz da kalıplanmış terliklerden birini alarak dikmeye başlamıştır. Şimdi o ustasından gördüğü terlik dikimini bütün teferuatıyla uygulamaktadır. İkinciye kadar bir çift terliği bitirmiş, kalıptan çıkararak tezgahın üzerine koymuş, bir diğer terliği de yarısına kadar dikmiştir. Şimdi Sami heyecanla Derviş Ali'yi beklemekte, bu beceri ve başarısından dolayı ustasının ne kadar çok sevineceğini düşünmektedir. Fakat sonuç hiç de beklediği gibi olmaz.

Dikilmiş terlikleri fark eden Derviş Ali, bunu kimin yaptığını sormuş, Sami'nin cevabı üzerine, bizzat gözüyle görmek için, tığla iğneyi çocuğun eline vererek dikmesini istemiştir. Gerçekten de Sami terlik dikimini eksiksiz yapabilmektedir. Büyük bir sevinç içerisindeki Sami, bundan sonra terliklerin tamamını kendisinin dikebileceğini, ustasının terlikleri biçmesinin yeterli olacağını söylemektedir. Usta cevap vermez, yemeklerini konuşmadan yerler ve yatarlar. Her sabahki gibi Sami, kahvesini hazırlayıp getirdiğinde Derviş Ali, çocuğu önüne oturtur ve *'kendisinin öğretmemesine rağmen terlik dikmeyi gözleriyle öğrenmiş olduğunu, şimdi bir evde iki usta bulunduğunu, bu durumu kabul etmesinin mümkün olamayacağını, artık evde kalamayacağını, bohçasını alarak evi terk etmesi gerektiğini'* bildirir. Sami'nin hüngür hüngür ağlamasına, ellerine sarılıp öpmesine ve bir daha eline tığı alırsa gözlerine batırması yolundaki yalvarmalarına rağmen Derviş Ali kararını değiştirmez. Bohçasını eline verdiği Sami'yi kapının önüne koyar. Sami o gününü şu cümlelerle özetliyor:

İşte gerçek felâket o gün başladı. Benim gibi âciz bir çocuk nereye gidebilirdi? Başlıca serveti olan parasını da sakladığı yerden almaya vakit bulamamıştı. Otuz kuruşu duvarın kovuğunda kalmıştı. Ağlaya ağlaya Rıza'nın ustasının evine gitti. Birlikte durumu Rıza'nın dayısı olan terlikçi ustasına anlattılar. Usta, Derviş Ali'yi iyi tanıyordu ve verdiği kararı değiştirtmenin mümkün olmadığını biliyordu. Çocuğun terlik dikmekteki becerisini görünce hayret etti ve bütün çabasına rağmen yeğeni Rıza'yı, yeterli başarıyı gösterememiş olması dolayısıyla azarladı. Öğlen olduğunda kırk yaşları civarında bulunan Rıza'nın yengesinin hazırladığı yemeği birlikte yediler. Dört beş kelimeyle durum anlatıldığında kadın; *"Pek âlâ! Allah onun da kısmetini verir"* dedi. Akşam olduğunda dikilen terlikler kadına gösterilmiş, ustaninkilerle Sami'nin yaptıkları arasında bir fark bulamayan evin hanımı, onu şefkatle okşamış ve böylece orada kalması kesinleşmişti. Burada bir detay var ki, annesiz babasız bir çocuğun ruh halini göstermesi bakımından dikkatimizi çekmektedir. Terlikçinin hanımının kendisine karşı müşfik davranmasından Sami de çok etkilenmiş ve; *"Ben süt ninem öleli hiçbir kadının sevgisine nail olamamıştım. Kadının beni okşamasından o kadar sevindim ki, süt ninem dirilmiş sandım"*, cümleleriyle duygularını dile getirmişti.

Hafta sonu geldiğinde yeni ustası Sami'ye yüz, Rıza'ya da kırk para harçlık vermiştir. İki kafadar Yenibahçe'ye giderler. Valide Hastahanesi'nin yerindeki Hacıkadın Bostanı'ndan üç marul alıp salata yapararak yerler ve tabi daha sonra ekip arkadaşlarını bularak zar atmaya başlarlar. Sami zarlar ve bunları atmanın inceliklerini öğrenmeye başlamıştır. Kumarbazlar oyuna başlamadan zarları teker teker kontrol etmektedirler. Ayrıca aralarında *zar tutmak* diye bir söz sıkça geçmektedir. Arkadaşı ve aynı zamanda da bu konularda ustası (!) Rıza'dan bilgi alır. Zarların Uzunçarşı'da satıldığını, en kalitelisi olan fildişinden yapılmışların beş kuruş olduğunu da Rıza'dan öğrenmiş ve aldırılmıştır.

Sami zar tutmayı, yani istediği sayıları getirmeyi altı ayda bihakkın öğrenmiştir. Önceleri zarların birinde istediği sayıyı atabilirken, on iki yaşına girmeden, altı ay içerisinde, on iki senelik kumarbazları geçmiş, her defasında yekten başlayarak iki zarda da istediği sayıları getirir olmuştur.

Fakat Sami'nin yeni ustasının yanındaki hayatı, ancak iki sene kadar devam edebilmiştir. Yerlerin buz tuttuğu bir havada, Zindankapısı'ndan kösele ve sahtiyanları yüklemiş olan ustanın yolda ayağı kayar, sağ kolu kırılır. Eve ancak hamal sırtında getirilen usta, altı ay kadar yatağa bağlı kalır. Artık terlik dikimiyle ilgili bütün sorumluluk Sami'nin üzerindedir. Usta yataktan çıktığında da terlik dikemez. Çünkü kolu kuvvetten düşmüş, tığ tutacak kadar bile gücü kalmamıştır. Onu teselli etmek de Sami'ye düşmektedir.

"Ustacığım! Sen merak etme. İşte ben senin en sağlam vaktinde gördüğün işin iki katına yakın iş çıkarıyorum. Allah'a şükür, beyler gibi geçiniyoruz. Ben senin oğlun değil miyim? Çalışmak borcum değil mi?"

Fakat araya giren ikinci bir hastalık ustasını tamamen bitirmiş, iki çocuk ve dul bir kadın ortada kalmışlardır. Bir süre sonra oturdukları evden de çıkarılırlar, bu durumda yengeleri mahallede yağlıkçı esnafından biriyle evlenir. Sami'nin iş ve sığınma yeri arayışları bir bir boşa çıkar, nihayetinde Gedikpaşa Hamamı Külhanı'nda destebaşı Patburun İbrahim'e başvurur ve burada külhanbeyi olur.

Sami nasıl külhanbeyi olduğunu bütün teferruatıyla anlatmış, Ebüzziyâ

Mehmed Tefvik Bey de bunlara eserinde yer vermiştir. Biz usulle ilgili bu bilgileri burada tekrar etmeyip, yalnızca özelde Sami'yi ilgilendirenlere değinmekle yetineceğiz.

Patburun İbrahim, külhanbeyliğinin usulüne uygun olarak Sami ile Rıza'nın elbiselerini değiştirdikten sonra, her ikisine de birer torba vermiş ve nereye kadar dolduracaklarını gösterdikten sonra, çalışma yöntemleriyle ilgili ilk direktiflerini de sıralamıştır. Sami öncelikle on beş kadar bakkalın bulunduğu Ayasofya Çarşısı'na gider. Torbayı uzatıp bir avuç pirinç ister, bakkal acıyarak yüzüne bakar ve pirinci verir. Ne arsızlanmasına, ne de sızlanmasına meydan vermeden bütün bakkallar aynı davranışı tekrarlarlar. Torbanın dolmasına çok az kalmıştır. Bahçekapısı'ndaki zahirecilerde torbanın kalan kısmını doldurur. Sıra yağ ve şekere gelmiştir. Bunu da Balıkpazarı'ndaki dükkanlardan kolaylıkla temin eder. Nişastacılardan da yeterli miktarı toplayan Sami, ikindi vaktinde külhana döndüğünde Patburun İbrahim de bu duruma şaşmıştır.

-“*Senin yüzünde bir şey var. Her kim bakacak olsa, senden nefret etmez, sana acır. Ben böyle bir yüz görmedim. Sana acırım Sami. Sen bizim içimize girmeye lâyık değilsin*”, der. Bu sözler Sami'yi ağlatmıştır. Patburun İbrahim onu teselli etmeye çalışır, kendisine iş bulacağını, destebaşının hakkı olan elbiselerini de satmayı saklayacağını söyler. Rıza ise ancak akşam ezanına yakın külhana dönebilmiştir ve toplayabildiğiyse Sami'ninkinin ancak dörtte biri kadardır. Tabi bu durumda Sami'ye karşı iyice kinlenmiştir. Sami'ye gelince o, içinde bulunduğu durumdan derin hüznün duymakta ve “*Ah anacığım beni niçin doğurdun*” demektedir.

Sami, Külhanbeyliğe kabul törenin bir parçası olan Lâyhâr'ın Kefenini kendisinden iki yaş kadar büyük olan Rıfki isimli bir çocukla birlikte giymiş, yani aynı elbiseyi giyerek kardeş olmuşlardır. Hemen hiç sorunsuz devam eden bu kardeşlik, Rıfki'nın Silistre'de şehit düşmesine kadar devam edecektir. Aslında Rıfki da Sami gibi kimsesizdir. Ne annesini ve ne de babasını bilmektedir. Doğumundan sonra kundaklanmış halde bir zembilin içinde, bir camcının kapısına bırakılmıştır. Geçmişinden kendisine intikâl eden yalnızca göbeğinin üzerinde bin kuruşluk bir Mahmudiye altını ve bir de isminin Rıfki olduğunu bildirir kâğıt parçasından ibarettir.

Sami, Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'e genelde külhan hayatını ve özelde kendi geçmişini bütün teferruatıyla anlatmıştır. Onun daha on iki yaşında iken istediği zarları attığından bahsetmiştik. İlerleyen zamanla birlikte zarlar konusundaki bilgi ve becerisi de artmıştır. Öyle ki on beş yaşındayken Külhanbeyi Sami, hem istediği zarları atabilmekte ve hem de çok güzel zarlar yapabilmektedir. Artık İstanbul'un en belli başlı kumarbazları zarlarını ona yaptırılmaktadırlar. Günlük kazancı yirmi beş kuruşu bulmaktadır.

Sami, kabiliyeti ve Tanrı vergisi yüz ifadesi dolayısıyla Patburun İbrahim'in daima yakınlığını görmüş ve külhana girdiğinin üçüncü ayından itibaren külhancı odasında yatmıştır. O kadar ki arkadaşları bu durumundan dolayı ona Sultanzâde diye takırlarmış. Fakat diğer külhanbeylerine nispetle bütün ayrıcılığına rağmen, nihayet yaşanan külhanbeyliği hayatıdır. Genel bir yaklaşımla “*Külhanbeyleri hırsızlığın en basit bir tabakasında faaliyet gösterdiklerinden, daima müsama ile karşılaşmışlardır. Bir bakkal dükkanının önünde bir dilim peynir veya iki parça şeker aşırmaq için saatlerce fırsat gözlerler. Müşteriden ister, vermezse arsızlanır. Nihayet beladan kurtulmaq için, ya bakkal bir şey verir,*

ya müşteri. Evvela ayıp ve utanç, bunların namus anlayışlarında bilmedikle-ri kelimelerden olduğu için, onun ifade ettiği mananın da elbette meçhulleri olması tabii idi”. Buna rağmen külhanbeylerinin de kendi hayatlarından memnun olmaları mümkün değildi. Nitekim Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’le Rodos zindanında tanışan Külhanbeyi Sami de; “Ah! yirmi yaş daha küçük olsaydım, hiç şüphe yok sayenizde adam olurdum” demekten kendini alıkoyamayacaktır.

Külhanbeyi Sami, Serasker Hasan Rıza Paşa’nın 1846’daki düzenlemesi sırasında 20 yaşındadır ve kardeşi/arkadaşı Rifkı ile beraber asker olmuştur. Rifkı’nın Silistre’de şehit düştüğünü ifade etmiştik. Sami’ye gelince, o da Kırım Savaşı’nda başarı göstermiş, bir de madalya ile taltif edilmişti. Fakat daha sonra külhandan edindiği alışkanlıklarını devam ettirdi. Sürekli kalpazanlık yaptığından Rodos zindanına düştü. V. Murad’ın tahta çıkışından sonra, çektiği cezanın on beş seneyi geçmiş olması dolayısıyla affedildi. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in Mektupçu olarak Bosna’da görevlendirilmesinden sonra, Bursa’da Rusûm-ı Sitte memuruyken vefat edecek olan Rifat Bey tarafından Sami de oraya getirildi ve Bosna’nın Avusturya tarafından işgaline kadar Ebüzziyâ M. Tevfik Bey’in evinde kaldı. Avusturya ile harp başladığıdaysa Külhanbeyi Sami, Taşlıca Müftüsü’nün kurduğu askerî birliğe katılarak Tuzya’ya gönderildi ve burada şehit düştü.

Külhanbeyleriyle ilgili satırlarımızı, eserinin ilk baskısı 1934’te yapılan ve dolayısıyla o günlerin İstanbul’unu değerlendirdiğini düşündüğümüz Reşat Ekrem Koçu’nun, güncelliğini hâlâ koruduğunu, daha doğru ifade etmek gerekirse maa-lesef önemini çok daha fazla artırmış olarak gündemimizde yer almaya devam etmekte olduğunu düşündüğümüz, bakıma muhtaç çocuklarla ilgili şu değerlen-dirmesiyle bitiriyoruz; “Külhanbeylerinin mevcut olmadığı zamanımız için de acı şeyler yazabiliriz. Edep, ar, namus ve iffet cevherlerini kaybetmiş çocuklar ve delikanlılarla İstanbul yine tıklım tıklım doludur... İstanbul Afganlı kalender Lâyhâr’ın şarap küpü, fıçısı halindedir, içinde tahammür halinde bulunan mayaya her gün kokulu, şerbetli, renkli salkım salkım üzüm gibi sürü sürü çocuklar ve gençler atılmaktadır. Kim ilgileniyor?”

Kaynaklar:

- » BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- » EBÜZZİYA, Ziyad, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *DİA.*, C. X, İstanbul 1994, s. 374-378.
- » EBÜZZİYA, Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Sad. Ziyad Ebüzziya, İstanbul: Kervan Kitapçılık, c. III, s. 196-231.
- » EYİCE, Semavi, “Hamam (I. Tarih ve Mimari)”, *DİA.*, c. XV, İstanbul 1997, s. 402-430.
- » GİZ, Adnan, “Belgelerle Sanayi Tarihi İstanbul’da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Yıl 3, S. 35 (İstanbul 15 Ocak 1969).
- » GÖKTAŞ, Uğur, “Külhanbeyi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayını, c. V.
- » KARAKAYA, Enis, “Gedik Paşa Hamamı”, *DİA.*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 547-548.
- » KOÇU, Reşad Ekrem, *Hatice Sultan ile Ressam Melling (Tefrikalaşmış Hikâyeler)*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2003.
- » KOÇU, Reşad Ekrem, *Patrona Halil*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2003.
- » PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- » ÖNSOY, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- » TANILLI, Server, “Geçen Yüzyılda İstanbul’da Kabadayılar ve Külhanbeyleri”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak*, Der. François Georgeon-Paul Dumont, Çev. Maide Selen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- » UZUN, Mustafa —ALBAYRAK, Nurettin, “Hamam (II. Kültür ve Edebiyat)”, *DİA.*, c. XV, s. 430-433.